

nem is élt Szombathelyen még akkor, hanem a pördöntő a bélyeg : 16 filléres, a Halászbátyát ábrázolja és felírás Magyarország. Ilyen feliratú bélyeg 1916-ban nem volt, de nem is lehetett.

Bátyámat nem kedvetlenítette el kérésének balsikere, haláláig nagy buzgalommal dolgozott a világnyelv érdekében, sőt „világkongresszust” is összehozott Sopronba. A maga kis szombathelyi köre számára tovább is írta a zenedarabokat, kis szindarabokat, sőt nem-sokára a város peremén is több ilyen színjátszó társaságot szervezett. Élete vége felé több oldalról figyelni kezdtek gyermekek számára készült novelláira, szindarabjaira. Sajátos, hogy a Horthy-korszak gyermeklapjai nem találták közölhetőnek dolgait, míg Benedek Elek a *Cimbora* képes heti gyermeklap levélpapírján a következő lelkes sorokat intézte hozzá:

Batanii—Mici 1929 XI. 30.

Kedves Öcsém ! igen rossz esztendőm volt, már idegbajtól féltett a családom : ez magyarázza, hogy oly későn válaszolok leveledre. Nem válaszolhattam Fábiónéknak⁹ sem jóval korábbi levelükre, amiért ments is ki náluk — majd Pestről írok nekik. A rossz esztendőmet a *Cimbora* okozta. Amily lelkiismeretesen végeztem én a szerkesztés munkáját, oly lelkiismeretlenül végezte a maga munkáját a kiadóhivatal. Egyszerre csak kitudt, hogy *négyszázezer lei* hátralék van kint a hanyag adminisztráció miatt megesett, hogy három hétig nem jelent meg az újság, mert a nyomdát nem tudta fizetni. Arról nem beszélek, hogy tavaly óta ingyen szerkesztem és írom a *Cimborát*, fizetve a magam zsebéből a szerkesztőség költségeit — egy krajcárt sem fizettek a munkatársaknak sem. Most egy erős kezű ember sepi az Augias istállóját s van remény arra, hogy a válságot kiheverjük, lassanként a munkatársakat (akik különben egy szóval sem zaklattak engem !) kielégítjük, s szinte merem ígérni, hogy ezután a te dolgaiddat is fizethetjük, sőt lehetőleg az ez évben megjelenteket is.

Én igen meg vagyok elégedve a te írásaiddal. Első rangú írások ezek, s nekem valóságos öröm és ünnep, hogy az ifjúsági írók tábora két ily igazi tehetséggel szaporodott, aminő Fábión Gyula és Csatkai József.

Reméljük a legjobbat : a *Cimbora* újra neki lendül (olvasója most is van elég) s te is, Fábión is, segítetek nekem ebben a nagy munkában, amit a jövőendő erdélyi magyarságért végezték. Szeretettel

Elek bátyád.

Bátyám idősebb korában hegedülni is megtanult, hogy taníthassa az iskolásokat és zenekart szervezhessen : tanítás, szervezés, írás, zeneszerzés közben orvul tört rá a halál és néhány heti szenvedéssel teli betegség után leteperte. Kötegszámra menő munkáit felesége féltékenyen őrizte, míg 1944 májusában nem követte önként urát a halálba. Az árván maradt lakás hamarosan bombatámadás alkalmával elpusztult ; amikor a felszabadulás után hűség tanítványok össze akarták szedni, ami mesterük munkásságából megmaradt, semminek nem volt már nyoma és a legszorgosabb kutatás sem vitt eredményre. Édesapám halálakor a Gárdonyi-levelezés rám szállt, azóta rendszeresen gyűjtöm a magyar írók kézírását. József bátyám a neki írt leveleket koronként átadta gyűjteményem számára, Szép Ernőt, Babitsét már 1926-ban, Kosztolányiét csak 1930-ban, ami szintén azt bizonyítja, hogy később kapta, mint az elsőket. Bátyám munkássága tehát csak a kortársak emlékeztében él tovább, de a fent közölt magyar írók leveleinek tükrében kirajzolódik a maga rossz korszakában elaprózódott tehetség képe. . .

LÁSZLÓ GYULA

TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI JEGYZETEK PETŐFI SÍRJÁNAK MONDÁIHOZ

A nemzedékről nemzedékre szálló népszájhagyomány néha századok, évezredek, előtti időkre emlékezik. A magyar néphit és népszokások kutatása a régi hitvilág és babonás eljárások gazdag múltjára derített fényt. Ez a munka legnagyobbbrészt összehasonlító nép-

⁹ Fábión Gyula pár évvel ezelőtt elhunyt szombathelyi rajztanár és ifjúsági íróról van szó, akinek felesége kiváló festőnő. Fábión Gyulának számos ifjúsági regénye jelent meg, az egyik a természetangyákról szól és benne bátyámról mintázott egy tanárt.

rajzi¹ és nyelvészeti² módszerrel folyt. Gyarapodást jelentett e téren a régészet bekapcsolódása. A társadalomtörténeti-néprajzi érdeklődésű régész sok olyan jelenségre figyelt fel, amelyek a tisztán tárgytörténeti figyelem elől rejtve maradtak³. Az alábbiakkal való hasonlóság miatt emlékeztetni szeretnék arra, hogy egyik, táltos tudású, múlt századi kocsis köré kerekedett népi mondakör elemeit éppen régészeti megfigyelések útján sikerült megmagyaráznunk.⁴ A szalmával kitömött lóborókkal hajtó kocsis lovainak képzetét a honfoglaló magyarságon keresztül a szkitákig sikerült nyomon követnünk. Am az ilyen esetek ritkák, számolnunk kell ugyanis azzal, hogy sok, réginek tűnő hagyomány irodalmi úton, olvasmányok, iskolai könyvek révén került bele a népi köztudatba s így a hagyomány ezer évek helyett talán csak néhány évtizedes. Az előbb említett esetben pl. az biztosította a vizsgált monda-elem régiségét, hogy a honfoglalóknak azt a temetési szokását, hogy nyúzott, kitömött lóboróval eresztették másvilági útjára a halottat, csak a monda lejegyzése után sikerült pontos sírrajzokból megállapítanunk. Ilyen esetben az irodalmi átvétel lehetetlen, a monda tehát valóban nemzedékről nemzedékre hagyományozva tapadt újabb személyekhez.

Köztudomású ugyanis, hogy a népi monda-képződés során a régmúlt eseményei, szertartásai, csodás kalandjai stb. időről időre új s újabb népi hősök személyéhez kapcsolódnak s új, változatos mesévé szövődnek. Jól tudjuk például, hogy a Szent László köré gyűlt gazdag mondavilág egyrészt compostelai Szt. Jakab mondáiból⁵, másrészt pedig régi, pogánykori mondáinkból⁶ alakult ki. Történeti népmondáink⁷ is többé-kevésbé mind vándor elemekből szövődtek újra s újra. Ilyenfajta monda-képződést követhetünk nyomon néhány nemzedék távolából Petőfi Sándor emlékezeténél is. Nincsen magyar ember, aki ne tudna egyet s mászt róla, vagy ne ismerné néhány — részben népdallá vált — versét. A kutatás pedig szinte napról napra tudja követni élete sorát s így kitűnően meg lehet állapítani, hogy mi az ami máshonnan tapad hozzá a róla szóló emlékezősekben. Különösen halála körül kezdenek gyűlekezni régtől hagyományozott, vagy újabban alakult hiedelmek. Ezek közül kettőt vizsgálunk meg röviden. Az egyiknél kétségtelen a friss, irodalmi kölcsönzés, a másikonál viszont igen valószínű a sokszázados hagyomány. Némi időszerűséget ad az alábbiaknak az a kegyeletes kutatás, amely néhány év óta ismét célul tűzte ki Petőfi Sándor sírjának megtalálását.

Dienes András egyik legutóbbi könyvéből⁸ idézem azt a két mondat, amelynek értelmezését megkísérlem. Az első Gábor Áron unokája mesélte el neki, mint a családban fennmaradt emlékeztet a segesvári csatáról. Az elbeszélés így fejeződik be: „A végén aztán menekülni kellett, öregapám is menekült, Petőfi is. Volt a csataterén egy nagy folyóvíz, mondta öregapám a nevét, de elfeledtem, a folyón volt egy híd: ott jött át az ellenség, ott ölték meg Petőfit. A katonák aztán eltemették Petőfit a folyóba, ezért nem találják sehol!”.

Első pillanatra nyilvánvaló, hogy a folyóba-temetés szokásának óségi mondaanyag szövegdőtt bele az elbeszélésbe. Idézzük röviden emlékeztünkbe e szokásról való ismereteinket. Néhány finnugor rokon népünknel megvolt a folyóba-temetés szertartása, leginkább úgy, hogy csónakba tették a halottat és a folyóra bízták. Solymossy Sándor az Alföld keleti területein használt csónakos fejfáinkat erre való emlékezősnek tartja⁹. A régiségből még közelebb álló adataink vannak a vízbe-temetésre. Alarichot, Jordanes leírása szerint¹⁰ vízbe temették, ugyancsak víz önti el a kazár nagyfejedelem sírját is.¹¹ Zeki Validi Togan, aki Ibn Fadlān szövegkritikai kiadásában hosszas jegyzettel kíséri a kazárok vízbe-temetési szokását, úgy véli, hogy a folyóba való temetés az Aral és Kaspi vidékének török törzseinél volt általános és talán Indiának az árjak előtti ősműveltségéből származott át hozzájuk. Régészeti részről L. Maculevics szép dolgozatban bizonyította be a hunokri ukrainai fejedelmi síroknak vízment, esetleg vízbe való elhelyezését¹². Togan szerint a nyugati gótokhoz is

¹ Pl. Legutóbb Diószegi Vilmos *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Budapest, 1958. A többi területeken folytatott kutatások összefoglalását lásd a *Magyarság Néprajza* IV. kötetében, a megfelelő fejezetek jegyzeteiben.

² Csak példának idézzük Mészöly Gedeon művelődéstörténet-nyelvészeti munkáit a *Népünk és Nyelvünk* (Szeged) valamint a *Nép és Nyelv* (Kolozsvár) című folyóiratokban s önálló dolgozataiban, legutóbb *Ősmagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. (Bp. 1956)

³ L. a szerzőtől *A honfoglaló magyar nép élete* (Bp. 1944) c. munkának főként II. fejezetét, az újabb munkák közül I. Dienes. Un cimetière de Hongrois conquérants à Bashatom. *Acta Arch. ASH*, VII. 1956. 245—273.

⁴ Részletesebben lásd László Gyula *Ósvallásunk nyomai egy szamosháti kocsis-történetben*. Kolozsvár, 1945.

⁵ Vö. Horváth Cyrill *Szent László legendáink eredetéről*. Bp. 1928.

⁶ László Gyula *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben*. Kolozsvár, 1943. 84—97.

⁷ Szendrey Zsigmond *Történeti népmondáink* című tanulmányosorozata az *Ethnographia* 31—32., 34., 36—38. kötetekben.

⁸ Dienes András *A legendák Petőfije*. Bp. 1957. 267.

⁹ Solymossy Sándor: *Ósi fejfaformák népünknel*. *Ethn.* 1930. 65. sk.

¹⁰ De origine actibusque Getarum. *Mon. Germ. Auct. Ant.* Tom. V. 1882. cap. XXX.

¹¹ Ibn Fadlān 96 §. vö. Zeki Validi Togan *Ibn Fadlān's Reisebericht*. Leipzig, 1939. 99., 264. sk.

¹² Л. А. Мацулевич: *Погребение Варварского князя в Восточной Европе*. М. Л. 1934., a concessio ti letet madárfibulájának értelmezésével nem értünk egyet.

Kelet-Európa hun, török népességétől került át ez a szokás. A magyar szakirodalomban Ipolyi Arnold foglalkozott elsőnek a vízbe-temetés szokásával s figyelmeztetett arra, hogy az Árpád-házban is kimutatható a temetés és a víz kapcsolata, hiszen magát Árpádot is „supra caput unius parvi fluminis” temették el.¹³ Ismeretes dolog, hogy népünk újkorabeli hiedelme szerint Attila hármas koporsóját a Tiszába temették.

Az emlékeztetőül felhozott adatok alapján azt vélhetnők, hogy Petőfi-mondánknak az az eleme, hogy a halott költőt a folyóba temették, a népi emlékezetben megőrzött régi temetkezési szokás emlékét fűzi hozzá Petőfi halálához. Ámde nem így van. A folyóba-temetés képzete újabban, irodalmi úton jutott el népünkhöz. Ezt már régebben sejtették¹⁴, de végül Móra Ferenc nyomozta ki azt, hogy miként keletkezett Attila folyóba-temetésének meséje¹⁵. Sem Jordanesnél, sem krónikáinkban nincsen nyoma annak, hogy Attilát ugyanúgy elterelt folyómederbe temették volna, mint Alarichot. Ellenben Ipolyi Arnold egyik odavetett vélekedése alapján Jókai Mór írta meg ezt a mesét, a hun regék sorozatában megjelent *Holtak harca* című elbeszélésében. Innen szivárgott tovább és Gárdonyi Géza *Láthatatlan emberének* feledhetetlen lapjai adták meg végső „hítelét”. A Tiszába temetett hun királynak ez a, mintegy száz éve keletkezett mondája kapcsolódott Petőfi halálához. Eszerint — bár a fentebb idézett források közvetve hatottak kialakulására — a mondaképződés nem évszázados hagyomány alapján indult meg, hanem friss irodalmi beszűrődés eredménye.

Ezzel szemben — az alábbiakból úgy látszik — valóban igen régi hagyományt őriz egy másik, Dienes András által feljegyzett, monda¹⁶. Ime a szöveg szószerint: „Mikor Petőfi elesett a csatában, az ellenség fővezére megparancsolta, hogy keressék meg Petőfi holttestét, és temessék el jó mélyen. Mikor el volt temetve, azt mondta a fővezér, most úgy egyengessék el felette a földet, hogy nyoma se maradjon, hol fekszik. Elegyengették, hogy nyoma sem maradt. De asse volt elég, egy század huszárt rendelt ki a fővezér, azt parancsolta: »Egy napig lovagoljatok a csatatéren, hogy egyformán tapossátok le a földet mindenütt«. — Letaposták a földet a huszárok. Akkor azt kérdezte a fővezér: »Na, melyikőtök tudja, hol van Petőfi Sándor sírja?« Két huszár mondta, hogy ők még tudják. A két huszár a fővezér nyomban főbe lövette, hogy senki se tudja, hol fekszik Petőfi Sándor. Azért nem találják meg a sírt, senki se tudja megmutatni. Azt a kettőt amelyik még tudta, főbe lövette a fővezér. A többi, ha tudta is, nem mondta, nehogy úgy járjanak ők is«. Ezt a mondat 1955-ben jegyezte fel Dienes András B. Kiss Kálmán nevű 75 éves szabadszállási lakostól. Egyik változatát pedig Csanádban találta meg, ott egy betyárról — bizonyos Babaj nevűről — mondják, hogy pandur lovakkal tapostatták le a sírját¹⁷.

E monda kialakulásának előzményeit keresve felvetődhetik, hogy éppen Petőfi egyik közismert, sokat szavalt verse adhatott alapot e szépen kikerekített elbeszélésnek. A sokat idézett halál-látomás így hangzik:

„S holttestemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivívott diadalra
S ott hagyjanak engemet összetiporva”

(Egy gondolat bánt engemet)

Am itt a csata közben való eltiportatás megragadó erejű költői képét találjuk, míg amott a sír földjét tapossák egyenletesre. Nyoma sincsen a versben a monda többi elemének. Az azonban lehetséges, hogy e Petőfi-sorokra való öntudatlan emlékezés mintegy hitelesítette a mondat s talán hozzájárult ahhoz is, hogy Petőfi haláláról kezdtek mesélni azt, ami talán századokon keresztül amolyan Babaj-féle betyárok emlékéhez tapadva hagyományozódott. A továbbiakban tehát Petőfi személyétől elvonatkoztatva vizsgáljuk a mondat. A monda a következő elemekből szövődött:

1. A fővezér megparancsolja, hogy a nagy ember (Petőfi) sírját mélyre ássák, a sír felett a földet egyengessék el, hogy senki rá ne találjon.
2. Ennek a célnak szolgálatában a sír mezejét álló napon át tapodtatja lovakkal, hogy még jobban eltűnjék minden nyoma.
3. Végül pedig agyonlövetei azt, aki még tudja a sír helyét.

A vízbe-temetés újkorabeli monda-elemeivel szemben, a sír elrejtésének, megtipratásának mondját eddig mindössze az említett két változatban ismerjük. Talán melljünk

¹³ Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia*. III. kiadás, 1929. 280. sk.

¹⁴ Róheim Géza; A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. *Etn.* 1917. 58–59., különösen a 73. sk.

¹⁵ Móra Ferenc *Leszámolás Attilával*. — *Utazás a földalatti Magyarországon*. Bp. 1935. 140–148.

¹⁶ Dienes, i. m. 265.

¹⁷ Dienes, i. m. 258–59.

sorolhatjuk még a következőket, amelyek mindenesetre arra mutatnak, hogy hasonló képzetek lappangtak népi hiedelemanyagunkban. Bajánházán (Szatmár megyében) mesélik, hogy Béla király a tatárok elől menekülteiben kinceit egy domb oldalába rejtette el, három hű embere segítségével s utána ez a három megölte magát, hogy a királyon kívül senki se tudhassa, hogy hol van a kincs¹⁸. Érdekes, hogy e távoli változat a tatárjárásra emlékezik. Ugyancsak ezt a kort idézi egy másik szatmármegyei kincs-monda is. Krassóban mesélik, hogy a falu lakói a tatárok elől elásták kinceiket s hogy eltűntessék az ásás minden nyomát, felszántják, bevetik az egész földet¹⁹. Ezekben a távoli párhuzamokon kívül a magyar mesevilág mítsem tud hasonló dolgokról²⁰ s történeti népmondáink közül is csak az idézetekben van némi rokonság Petőfi mondánkkal. Nincsen tudomásunk arról sem, hogy ezt a mondát Jókai²¹, vagy valamelyik sokat olvasott írónk feldolgozta volna, vagy pedig nyoma lenne népi ponyváinkban. Mindez valószínűvé teszi, hogy valóban közvetlen szájhagyományra bukkantunk mondánkban. Ezért az alábbiakban a monda egymást követő elemeinek sorrendjében emlékezetbe idézzük azokat a legfontosabb s a szakirodalomban nagyrészt ismert adatokat, amelyek elvezetnek minket a monda történeti magvához.

1. *A sír titokban tartása, a sír földjének elegyengetése.* Szemben azzal a temetési móddal, amely a multban is világszerte általános volt, s amely arra törekszik, hogy a sírt minél megbecsültebben, feltűnőbben jelölje, van egy másik szokás is, amely sokkal szűkebb területen található s lényege, hogy a sír helyét minél gondosabban titokban tartsa, nyomait eltüntesse, a halott halálát mintegy letagadja.

A királyok sírjának titkolásáról Egyiptomban, az antik világban²², valamint a mongoloknál, elég sokat hallunk. A királyok halálának jelzői is közismertek: az egyiptomiaknál „a sólyom az égbe repült”, a kazároknál „bement a paradicsomba”, a mongoloknál „az égbe szállott”. Ha figyelembe vesszük azt a lehetőséget, hogy az őskorban a sámán és a király egy személy volt, akkor a sámánok elrejtése talán némi magyarázattal szolgál a halál eltitkolására. Szatmár megyében még nem is régen úgy hitték, hogy Béla király nem halt meg, csak elrejtett²³. Szendrey Zsigmond, történeti népmondáink kiváló gyűjtője több olyan mondát jegyzett fel, amelyben népünk hős királyairól és vezéreiről azt tartja, hogy nem haltak meg, csak elrejtettek, hogy végső veszély idején népünk segítségére siessenek (Kyffhäuser típus). Ismeretes, hogy László királyról, de több más harcos szentről (pl. Szt. Demeter) tartotta magát az a hit, hogy a veszélyben megjelennek s győzelemre viszik népüket.

Visszatérve a sír titokban tartásának kérdésére s elhagyva az erre vonatkozó közelkeleti és klasszikus ókori példákat, emlékezzünk arra, hogy Jordánés (49. fejezet) azt írja Attila temetéséről, hogy „noctuae secreto cadaver est terra reconditum”. Még bővebb híradást kapunk a titokban való eltemetésről a XIII. századi mongolokról szóló híradásokban. Plano Carpini²⁴ szövege érdemes arra, hogy szószerint idézzük, annál is inkább, mert az avarok fülkesíros temetkezésekor is hivatkozni fogunk rá: „Alius etiam est modus sepeliendi quosdam maiores. Vaditus in campo occulte et ibi gramina remouent cum radicibus, et faciunt foveam magnam, et in latere illius fovea faciunt unam sub terra, et illum servum quem habet dilectum ponunt sub eo, qui iacet tamdiu sub eo donec incipit agonizare, deinde extrahunt eum ut valeat respirare, et sic faciunt ter. Et si evadet, postea est liber et facit quidquid ei placuerit, et est magnus in statione, ac inter parentes illius. Mortuum autem ponunt in foveam, quae est in latere facta cum his, quae superius dicta sunt. Deinde replent foveam quae est ante foveam suam, et desuper gramina ponunt ut fuerat prius, ad hoc, ne locus ulterius valeat inveniri”. Rubruquis²⁵ sokkal rövidebben ír a sírhely eltitkolásáról: „Iuxta sepulchrum defuncti semper reliquunt domum unam. Si est de nobilibus, hoc est de genere Chingis, qui fuit primus pater et dominus eorum, illius qui moritus ignoratur sepultura.”

Plano Carpini feljegyzése megvilágítja Petőfi mondánk első mozzanatát: „egyen-gessék el felette a földet, hogy nyoma se maradjon, hol fekszik”. Később ez a szokás a lamaizmus és mozlím terjeszkedésének következtében kihál a mongoloknál, sem Katanov²⁶, sem

¹⁸ Szendrey Zsigmond: Történeti népmondáink. *Ethn.* 1931. 50.

¹⁹ Szendrey, i. m. 50.

²⁰ Az általam átnézett népmese anyagban nem találtam hasonló történetet, a népmese anyag rendszerezésével foglalkozó L. Kovács Ágnes szíves volt közölni velem, hogy a magyar népmesékben ismeretlen a sír titrásának, titokban tartásának eleme.

²¹ Nagy Miklósnak a jeles Jókai-kutatónak közlése szerint Jókai nem dolgozta fel ezt a témát.

²² Frazer, *Adonis, Attila, Osiris*. 1907. vö. Röheim, *Ethn.* 1917. i. m. 73. sk.

²³ Diószegi, i. m. 297. és ut. az egész II. fejezet az elrejtéséről szól.

²⁴ *Libellus historicus Joannis de Plano Carpini, ut missus est legatus ad Tartaros anno Domini 1246 ab Innocente quarto Pontifice maximo.* Ed. Hakluyt, London, 1809. 28.

²⁵ *Itinerarium fratris Willemi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratiae 1235 ad patres Orientales.* Ed. Hakluyt, 86.

²⁶ Katanov: *Über die Bestattungsgebräuche bei die Türkstämmen Central- und Ostasiens.* Keleti Szemle I. 1900.

Munkácsi²⁷ sem Harva²⁸ adatgyűjtésében nem találjuk nyomát, csupán Radloff említi²⁹ hogy az altajiak halottaikat hegyek eldugott helyein titkosan temetik el. — A sír mélyre ásásáról csak annyit jegyzünk meg, hogy az ásató régészek általános tapasztalata szerint a gazdagabb, tehát előkelőbb emberek sírjait mindig mélyebbre ásták a többenél. Mondánkban a mélyre ásás tehát a kiválóságot jelzi.

2. *A sírnak és környékének lovakkal való tipratása.* Az erre vonatkozó adatok közül a legfontosabb Tamás spalatói főesperes feljegyzése. Ő kétszer is járt IV. Béla királyunk udvarában s nagy történeti művében³⁰ részletesen ír a tatárjárásról, nagyrészt hazánkban szerzett értesülések alapján. Ezeket a részeket Szabó Károly 1861-ben magyarra lefordította³¹, lenne tehát lehetőség arra, hogy itt is irodalmi közvetítéssel számoljunk. Tamás főesperes szövegének minket érdeklő része így hangzik³²: „Ipsi Tartari non se libenter morti exponunt, sed si quem eorum in bello mori contigit, statim rapiunt, et efferent s in occultissimo loco terrae infodiunt, complanantis tumulum, et locum equorum pedibus conculcantis, ne quod sepulturae appareat signum”. Hogy Tamás főesperes valóban meglevő temetési szokásról ír, arról meggyőznek bennünket a tatárjárás-kori belső-ázsiai források. Egyik kínai követ például, 1237-ben Dzsingisz kán sírját említvén így folytatja szövegét: „Die Mongolen liessen sonst die Pferde über ihre Gräber traben, um die Erde einzuebnen und jedes Spur zu tilgen”³³. Eszerint nem csupán a harcban elesetteket temetik így. Tamás főesperes hazánkban természetesen csak a harcosok temetéséről értesülhetett, hiszen a rövid hadjárat alatt aligha halt meg jelentős számú fiatal mongol természetes halállal. Egy másik ugyancsak nagyjából egykorú kínai forrás³⁴ még további híradást is ad számunkra: „Bei Beerdigung der mongolischen Herrscher wendet man die äusserste Sorgfalt an, den Begräbnisplatz vor dem Volke geheimzuhalten. Un ihn unkenntlich zu machen, trieb man, nachdem das Grab geschlossen war eine Pferdeherde darüber, damit dadurch der Boden auf weite Entfernung hin zertreten und ganz eben und gleichgemacht werde.”

Nem egészen világos még, hogy a temetéskor tartott nagy lövésznyek és lovasjátékok mennyiben maradványai ennek a temetési szokásnak. A mongol és török népek hatáskörébe került kaukázusi népek temetési szokásairól R. Bleichsteiner gazdag gyűjteményt állított össze³⁵, de nem találkoztunk benne a sír megtipratásával, csak körüljárásával. Ilyenfajta lövésznyekre egyik legkorábbi adatunk Attila temetésének leírásában maradt ránk.

A tipratás tehát a titokban tartást szolgálja, de erre a szokásra sem találunk adatot a mongol idők utánról, nyilván ugyanabból az okból tűnt el ez a szokás is a temetési rítusokból.

3. *A sír helyét ismerő emberek megölése.* A párhuzamok közül csak azokat használhatjuk fel, amelyekben a sír titokban tartása miatt történik az emberek megölése, nem tartoznak tehát ide a sírnál történő emberáldozatok, vagy az „előttem méz és szolgám leszel a másvilágon” jellegű áldozatok. Jordanes 49. fejezetében Attila temetéséről azt írja, hogy temetéskor megölik a szolgákat, hogy senki se tudhassa a sír helyét. A kazár kagánnak 20 sírt ásnak s ezek közül egybe temetik el, de hogy melyikbe, titok marad, mert mindazokat megölik, akik eltemették. Ibn Fadlān leírása szerint³⁶: „Nachdem er beerdiget ist werden diejenigen, die ihn begraben haben, enthauptet, damit niemand wisse wo, in welchem von diesen Häusern sich sein Grab befindet”. Ugyanezt írja Marco Polo a nagy kán temetéséről³⁷ „Midőn a nagy kán holttestét temetésre viszik . . . megölnék mindenkit, akivel az úton csak találkozhatnak, mondván: menj szolgáljad a mi fejedelmünket és urunkat a másik világban”. E leírásban tehát keveredik a sír titkolásának törekvése a másvilági szolgasereg növelésével. Úgy látszik az Aranyhorda birodalmában még egy ideig tartotta magát a sírnál való tömeges emberáldozat³⁸, de utána már nem hallunk hírt ilyen szokásról. Ismét csak a mongol időkkel zárul ez a temetési szertartás, akár csak az előbbieket. Megfigyelhettük párhuzamainknál is, hogy valamennyi a késői népvándorlás korának török és mongol népeinek körébe vezetett.

²⁷ Munkácsi Bernát: *A régi magyar lovastemetkezés keleti változatai.* *Eltin.* 1898. 297–323.

²⁸ Uno Harva *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker.* FFC. No. 125. 1938. 279. sk.

²⁹ W. Radloff *Aus Sibirien.* Leipzig, 1893. I. 321.

³⁰ J. G. Schwandtner *Scriptores Rerum Hungaricarum.* III. Bécs, 1748. cap. XXXVIII. *de natura tartarorum* (Thomae archidiaconi spaliatiensis Historia salonitanorum pontificum atque Spalatensium). Tamás főesperes adatára Dienes István hívta fel a figyelmemet.

³¹ Szabó Károly *A magyarság történetének forrásai.* 1861. I. köt. 2. füz. 74.

³² Schwandtner, I. m. 609.

³³ E. Haensch *Die Oelheim Geschichte der Mongolen.* Leipzig, 1948. 166.

³⁴ M. P. Yule *The book of Ser Marco Polo.* 3. ed. by Cordiner. London, 1903. I. 248.

³⁵ R. Bleichsteine *Rosswelthe und Pferderennen im Totenkult der Kaukasischen Völker.* Wiener Beitr. zur. Kulturgesch und Lingvistik. 1936. IV. 414–495.

³⁶ Togan, I. m. 109.

³⁷ Yule, I. m. 248.

³⁸ Hanno – Purgstali *Geschichte der Goldenen Horde.* 1840. 250.

Mindazok közül a feljegyzések közül, melyeket fentebb emlékeztetés céljából idéztünk, a mi Petőfi mondánk a legteljesebb, mert a többiben a három mozzanat közül vagy egyik, vagy másik hiányzik. E mozzanatok közül a sír helyét ismerők megőlése szerepel a nálunk régebben, irodalmi indítékra elterjedt Attila mondában is³⁹, lehetséges lenne tehát, hogy onnan került volna a megtipratás mozzanatahoz. Azonban két adat vajmi kevés ahhoz, hogy ebben a kérdésben döntsünk. Meg kell jegyeznünk, hogy Petőfi mondánk kerek, összefüggő egész, s a történelemben igen járatos embernek kellett volna lennie annak, aki a sirtipratáshoz hozzákapcsolja a sírt ásók megőléseinek mozzanatát. Ez a megfontolás valószínűvé teszi, hogy Petőfi mondánk nem későbbi összeszerkesztés eredménye, hanem valóban régi temetési szokásokra emlékezik, s így ahogyan van, igen régi idők hagyománya.

Ha most arra akarnánk feleletet adni, hogy melyik időből maradt ránk a később Petőfihez kapcsolódó mondánk, akkor — úgy véljük — a török hódítás korát kizárhatjuk. Egy Borsod megyei népmondánk tud ugyan arról, hogy a török sereg elé vermet ásattak, s a beleesett, megölt törökök felett a földet elegyengették⁴⁰. De ez aligha lehet alapja mondánk szervesen összefüggő eseménysorozatának. Számba jöhetne a hazai oszmán-törökség közvetítése is, bár amint láttuk, a mohamedán hit felvétele után — akárcsak a magyarságnál keresztény hitre térítése nyomán — temetési szokásaik megváltoztak. Szó lehetne esetleg arról is, hogy a szomszédos keleti területeken uralkodó Aranyhorda tatárjaitól került volna hozzánk ez a monda-anyag, ám ez esetben elsősorban Erdélyben kellene megjelenie.

Irodalmi forrásaink s népi emlékeztünk mind a tatárjárás köré sűrűsödik. Láttuk, hogy Tamás főesperes valószínűleg hazánkban hallotta azt amit leírt, ez egyúttal azt is jelenti, hogy nálunk akkoriban szóbeszéd járta a tatárok temetési módjáról. Gondolhatnánk arra is, hogy a népi emlékezet talán azért őrizte meg szívósan ezt a temetési szokást, mert az elesettek sírját magyarokkal ásatták meg, akiket azután lenyilaztak. Erre vallhatna, hogy mondánkban a temetésre a parancsot az „ellenség fővezére” adja ki. Később megemlíthetjük eddigelé ismert egyetlen tatárjárás-kori sírunkat, ez magányos, titokban temetett sírnak látszik. A tatárjárás emlékeztével egyforma lehetőséget jelent a kunok betelepődése, régi temetési szokásaik mondvá válása. Talán nem véletlen, hogy mindkét sirtipratási mondánk egykori kun szállásterületről ismeretes. További lehetőség lenne, hogy mondánk honfoglalás-kori örökség s végül számbajöhet még, hogy a honfoglalást megelőző népeknek, jelesen az avaroknak emlékeztétét őrzi.

Ahhoz, hogy e tág lehetőségeket s a bizonytalanságot csökkentjük, szükségesnek látszik, hogy megnézzük a számbajöhető népek hazai temetkezési szokásait. A középkortól időrendben visszafelé haladva, nézzük először kunnak tartott sírjainkat. Ezeket Éri István vizsgálta meg s megállapításaiából az derül ki, hogy kun szállásterületen eddig négy, magányosan eltemetett, előkelő ember sírját találták meg⁴¹. Bár a megtalálás pontos körülményeit nem ismerjük, úgy látszik egyik sír sem volt halomsír, hanem külső jelzés nélkül, véletlenül bukkantak rájuk. A magányos, feltehetőleg titokban történt temetés megvolt tehát a hazai kunoknál. Egyetlen tatárjárás kori sírunk, amelyben belső-ázsiai bronztükröt találtak, ugyancsak magányos, tehát feltehetőleg titokban megásott sír volt⁴². A honfoglalás korából ismert egyetlen fejedelmi sírunknak sem jelezte semmi sem a helyét⁴³, bár ez, a szabolcsi homokban könnyen eltűnhetett. De ismerünk még egy sor magányos honfoglalás-kori temetkezést, kivétel nélkül mind gazdag sírt, köztük sok a női sír⁴⁴, s ez kétségtelenné teszi, hogy a honfoglaló magyarság, vagy annak vezető rétege, esetleg csak egyik, másik törökös törzse ugyancsak titokban temette el előkelőit. Itt emlékeztetnünk kell arra, hogy Kürt nevű törzsről rokonsága a minuszinszki medencéig követhető⁴⁵ és hogy ezzel párhuzamosan Fettesch Nándor⁴⁶ friss minuszinszki-vidéki bűtést figyelt meg a honfoglalás-kori, régészeti anyagban.

³⁹ A néphagyományba nyilván irodalmi közvetítéssel jutott el Attila temetésének története (vö. Ipolyi *Magyar Myth.* I. m. II. 315–21.), tud erről a vend hagyomány is: Attilát ezüst koporsóba temetik s a temetés végző négy szolgát megölik, hogy sírja helyét titokban tartsák. (W. v. Schülenberg *Wendische Volksagen.* 1880. 7. vö. Röheim, i. m. 76.)

⁴⁰ *Ethn.* 31., 50. — dr. K. Kovács László szíveségéből közölhetem a következő adatot 1927-ben hallotta Korögyöpusztán, hogy a tatárok elleni harcban elesett Vitéz Boros Kádár Istvánt egy hársfától hét ölnyire temették el katonái s hogy az ellenség meg ne találja sírját simára egyengették. Az arra legelésző lovak közül egy mindig lefeküdt erre a helyre s lábával kapálta a földet. Így találták meg később a sírt s benne a csontvázat koponyájába fúródott nyílal. Ez az adat is arra mutat, hogy változottabb formában ugyan, de számíthatunk Petőfi mondánk további változataira. Az a mesei elem, hogy a sír fölött a ló kapálja a földet, nyilván a sirtipratás emléke.

⁴¹ Éri István: *Adatok a Kigyópusztai csatt értékeléséhez.* — Zur Frage der Schnalle von Kigyópuszta. *Folia Archaeologica.* VIII. 1956. 137–152.

⁴² Banner János: *A bánkúti lovas sír.* — Das Reitergrab von Bánkút. *Dolg.* 1931. 187–226.

⁴³ Vö. Kiss Lajos: *A geszteréi honfoglalás-kori sírlelet.* — Der altungarische Fund von Geszteréd. *AHung.* XXIV. Bp. 1938.

⁴⁴ László Gyula: *A koronói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* — Der Grafhuf von Koronó und der altungarische Sattel. *AHung.* XXVII. Bp. 1943.

⁴⁵ Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Bp. 1930. 249. sk.

⁴⁶ Fettesch Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművészete.* — Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn. *AHung.* XXI. Bp. 1937. 58., 202.

A közvetlen belső-ázsiai kapcsolatok még bizonyosabbak az avarokban. Csallány Dezső a Maros-Aranka közének avar sírjaiban, majdnem pontosan olyan temetkezési szokást talált, amilyent fentebb Plano Carpini leírásából idéztünk⁴⁷. De más megfigyelések is arra mutatnak, hogy az avar-korban a kagánokat, fejedelmeket és vezéreket, valamint a társadalomban kiemelkedő szerepet játszó asszonyokat magánosan, titokban temették el. Nemrégén néhány igen gazdag ilyenfajta sírt ismertettünk meg⁴⁸. Ezek közül egynek — a bócsainak — családi temetőjét is megtaláltuk Kiskörös-Vágóhídon. Míg azonban a temetőt szinte tökéletesen kifosztották, a fejedelem sírját nem találták meg s nem bukkantak rá az ugyancsak közelben levő keceli vezérsírra sem. Ez közvetett bizonyítéka a titokban való eltemetésnek. Még döntőbb talán, a kései avar kagánok titokban való eltemetésének bizonyosságául az a tény, hogy köznépeknek, a griffes-indás nemzetségekből származó avaroknak sírjait szinte tízezerszámba ismerjük, de még egyetlen fejedelmi sír sem került elő. Egy arany kisorszívég, amelyet feltehetően Mátészalkán találtak⁴⁹ sejteti, hogy a kései avar kagánok székhelye éppen úgy a Tiszántúl északibb részein volt, mint a korábbiaké. Innen került elő a geszterédi magyar fejedelmi sír is, úgy látszik tehát, hogy a honfoglalás első szakaszában a fejedelmi törzs átmenetileg az avar örökséget vette át. Ez most minket csak annak a megállapításnak erejéig érdekel, hogy a hun vagy szarmata örökséget őrizne Petőfi mondánk. A régészeti leletek természetesen nem adnak s nem is adhatnak felvilágosítást a temetési szertartásról, arról, hogy megtipratták-e a sírt, vagy megölték-e azokat, akik a helyet tudták. Mindenesetre az a tény, hogy napjainkig sértetlenül megmaradtak, valószínűvé teszi, hogy titokban tartásukról ugyanolyan kegyetlenséggel és ötletességgel gondoskodtak, amint arról forrásaink a tatárok esetében szólnak.

A sírok tanúsága, ahelyett, hogy szűkítette, elhatárolta volna a monda keletkezésének idejét, még bővítette, ám csupa olyan nép felé, amelynek belső-ázsiai kapcsolata nyilvánvaló. A történeti-néprajzi adatok és a régészeti megfigyelések felsorakoztatásával annyit mégis sikerült elérnünk, hogy a vizsgált Petőfi mondáról kiderül, hogy történeti forrásértékű emlékeztét őriz. A benne fennmaradt temetkezési szokás a Belső-Ázsiából kiáramló mongol-török népek szertartásait őrizte meg számunkra. Ez a szertartás az avaroktól kezdve — sőt még őket is megelőzve — megvolt hazánk területén a honfoglalás koráig. Ekkor megszakad a folyamatosága — a keresztény módra való temetéssel — majd a tatárok s kunok ismét meghonosítják nálunk. Ha a kunokkal került volna ismét a magyar néphez, nem kétséges, hogy a népi emlékezetben még élő pogánykori szokásainkra ismertünk benne. Régészetiileg a kort tehát nem tudjuk meghatározni s így nem marad más hátra, minthogy hitelt adjunk népmondáinknak, amelyek a forrásokból egybehangzóan a tatárjárás idejéből emlékeznek Petőfi mondánkra némileg hasonló történetekre.

Vizsgálataink során elszakadtunk Petőfi személyétől, mert eleve látszott, hogy sokkal régebbi emlék éledt fel mondánkban. Most végül vissza kell térnünk a költőhöz, mert nem véletlen, hogy e sokáig lappangó emlékezés éppen az ő rejtélyes halálához tapadt. Népünk szívébe zárta őt s emléke körül ősi mondák kapnak új erőre, hamvadó népköltésünk fellobban körülötte. Ez jelzi, mindennél jobban, kivételes költői és emberi nagyságát.

HOLLÓS RÓBERT:

A MÓRA-KIADÁSOK EGY VISSZATÉRŐ SZÖVEGHIBÁJA

Nagy öröme szolgál minden, az irodalmat kedvelő embernek, hogy az író halála után negyedszázaddal végre megjelennek Móra Ferenc összegyűjtött művei, a Magvető Könyvkiadónál. A szerkesztés gondját Vajda László vállalta, s az ő nagy szeretete Móra iránt biztosíték arra, hogy a sorozatból az eddigieknél igazabb Móra-portré tárul az olvasó elé.

⁴⁷ Csallány Dezső: *Kora avarok sírletelek*. — Grabfunde der Frühawarenzeit. *Folia Archaeologica* 1—II. Bp. 1939 132., 161.

⁴⁸ Az alábbiakra nézve vö. László Gyula: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars*. *AHung.* XXXIV Bp. 1955. 219—285.

⁴⁹ Fényképe: *AHung.* XLX. 33. kép, Horváth Tibor a nagyszentmiklósi kincsel való rokonságát emeli ki (uo. 113.)